

Vikárius László

6+1 DAL: KURTÁG GYÖRGY

KÁROLYI AMY-MEGZENÉSÍTÉSEI, OP. 22 *

ÖSSZEFOGLALÁS

A nagyrészt Károlyi Amy aforisztikus tömörségű verseire 1981/82-ben készült s Csengery Adrienne-nek dedikált cimbalomkíséretes dalciklusnak szentelt dolgozat a bázeli Sacher Stiftungban őrzött kéziratok tanulmányozásán alapul. A hozzáférhető források kronológiája valószínűsíti, hogy az Op. 22-es sorozat korai megzenésítései szorosan összefonódtak a szóló énekhangra írott s ugyancsak Csengery Adrienne-nek ajánlott Op. 20-as *József Attila-töredékek* több dalának keletkezésével. Fontos kérdés ugyanakkor, hogy megragadható-e, miként alakult ki az újabb ciklus gondolata – és fő mondandója –, amiben az „idegen” szerzőjű záródal („Ars poetica”, Kobajasi Issza versére Tandori Dezső fordításában) kiemelkedő szerepet játszhatott. A dolgozat azonosítja valamennyi dal valószínű szövegforrását, a Függelék pedig a kéziratokról közöl rövid jegyzéket.

Kulcsszavak: zenei forráskutatás, szövegforrások, keletkezéstörténet, komponálásmód, szerzői datálás, szövegfestés, madrigalizmus

Kerpel Julika emlékére – Im Andenken von Julia Pestalozzi (1934–2026)

Kurtág György Op. 22-es dalciklusának egyik darabját választotta Dalos Anna az 1957-től 1989-ig tartó korszakról szóló átfogó tanulmányorozatának címéül.¹ Károlyi Amy megzenésítésre kiválasztott verse, az „Ajtón lakattal”, úgy tűnhet, hogy egyedülálló pontossággal ragad meg egy életérzést, egy társadalmi és egzisztenciális helyzetet. De vajon miről szól a többi dal, s hogyan illeszkedik e korszakjelzőnek bizonyult szövegmezzenésítés a sorozatba?

Kurtág György énekhangra és cimbalomra írott dalciklusát, akárcsak az Op. 20-as szólóhangra írott *József Attila-töredékeket*, Csengery Adrienne-nek, művei egyik kiemelkedően fontos énekes előadójának ajánlotta. A szoros előadóművészi kapcsolat kiindulópontját a Dalos Rimma verseire írott Op. 17-es *A boldogult R. V. Truszoza üzenetei* 1981-es párizsi bemutatójának előkészülete jelentette.²

* A Kurtág György 100. születésnapja alkalmából a Budapest Music Center könyvtárában 2026. február 21-én megrendezett *Kurtág-perspektívák* című konferencián tartott előadás írott változata. A szerző az ELTE HTK Zenetudományi Intézet kutatója.

1 Dalos Anna: *Ajtón lakattal. Zeneszerzés a Kádár-kori Magyarországon (1956–1989)*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.

2 Vö. Balázs István: „Egy zeneszerző képmása – ahogy egy énekesnő látja. Beszélgetés Kurtág Györgyről Csengery Adrienne-nel”, *Mozgó Világ* XII/2. (1986. február), 119.

Az Op. 22-es ciklus verseinek meghökkentően tömör és frappáns jellegét jól jellemzi az 5. dal. Mindössze három egészen rövid verssor: „Labirintus. / Nincs Ariadne, / nincs fonál”. A megzenésítés ugyanakkor tehet valamit, amit a vers aligha, elvileg végtelen ismétlést ír elő a „D[a]. c[apo]. senza fine” utasítással. Persze az irodalomban sem ismeretlen az ilyen végtelenített forma; egészen más léptékben a *Finnegans Wake* is alkalmazza. Mégis gyakoribb a zenében. A József Attila-töredékek 14. darabjának, az ugyancsak „Perpetuum mobile” „Nincs közöm senkihez...” végén a következő utasítást találjuk: „korábban, később, bárhol abbahagyható”. Az elvileg végtelen ismétlés miatt a labirintus zenei megjelenítése – szemben a verssel – nem csak kimondja az alig hihetőt, hogy az, amiben bízunk (hogy igenis lesz Ariadne, hogy segítsen, s lesz fonál), egyszerűen nincs, hanem meg is jeleníti: a végtelenített forma következtében a labirintusból valóban nincs kiút.

A megzenésítés és irodalmi forrása azonban ennél is sajátosabb viszonyban van egymással. Károlyi Amy versét egyelőre egyetlen közlésből tudtam azonosítani. A *Kortársban* jelent meg 1973-ban.³ Ott így hangzik:

Labirintus

A vénség útvesztője
fortélyos szerkezet.
Ki bent rekedt
ki nem talál
nincs Ariadne
nincs fonál

Összevetve a feldolgozásban használt változatot ezzel a rafinált (a-b-b-c-a-c) rím-szerkezetű,⁴ valóban verses alakkal, nyilvánvalóvá válik az elvontság, a lényegre törekvés, a lecsupaszítás és az általánosítás.⁵ Károlyi Amy *Kortársban* közölt verse az öregségről szól. A *Hét dalban* megzenésített redukált forma, mely ugyanakkor a költői közlésben elkülönülő címet a versszövegbe bevonja, alapvető egzisztenciális kérdést fogalmaz meg. A kompozíció ugyanakkor zeneileg – ismét sajátos eszközeivel – valami zárt teljességet fejez ki, hiszen a 4+5+3 szótag éppen elegendő, hogy az énekszólam a kromatikus hangrendszer 12 fokát bejárja (1. kotta).

A sorozatnak bizonyos értelemben keretet ad a „lassan” szó, mely az első dal címében („Lassan, lassudan...”) s szövegében, illetve a záródal szövegének kezdetén („Csak lassan...”) bukkan fel. A két dal döntő különbsége, ellentétes iránya is figyelemre méltó, hiszen az első szó – „Sülyyedni” – a nyitódal kulcsszava, míg a záródal a Hokuszi metszeteiről ismert híres Fudzsi meghódítására biztatja a kitartóan fölfele kapaszkodó – csigát.

3 Károlyi Amy: „Labirintus”, *Kortárs* XVII/7. (1973. július), 1078.

4 A rím-szerkezet mellett a soronként szinte folyamatosan csökkenő szótagszám, illetve alkalmi szótag-számegegyezés is fontos szerepet játszik a vers hatásában: 7-6-4-4-5-3. Különösen a nem rímelő, ám azonos szótagszámú s különböző jelentésű, azonos hangalakú szóval induló „Ki bent rekedt / Ki nem talál” sorpár ér el különleges hatást.

5 Nakahara Yusuke alighanem joggal vetette fel a konferencián hozzászólásában, hogy Kurtág tulajdonképpen haikuvá formálta Károlyi Amy versét. A „Labirintus” háromsoros szerkezete, ha szótagszámban nem is követi a haiku szabályos formáját, valóban fölidézi a haikuk jellegét.

1. kotta. Kurtág: Hét dal, az 5. dal tizenkét hangú dallama (© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest)

A mindössze kétsoros, valósággal robbanó második dal („Egyensúly”) indulatról és önuralomról szól. Az egyensúly ugyanis e kettő egymásnak feszüléséből jön létre. A csend és hang határát kereső 3. dal – „Hol végződik...?” – mintha a megszólalás (akár költői, akár zenei, énekesi megszólalás) önreflexiója lenne. A már emlegetett 4. dal, az „Ajtón lakattal...” ismét határt, a mozgás, a közlekedés mesterséges lehatároltságát állapítja meg. A tétován induló útját állja a lelakatolt ajtó. De a botladozás (a versben „botorkálás”) és a „félhomály” is jelzi a korlátokat. Akárcsak a túrés és tiltás szembeállítás. A verselőnél a „botladozásnak” a „félszavak” lesznek megfelelői. Ám a versszöveg zárása, a kékszakállú lakattal lezárt ajtóba ütközés végül egyértelműen a bezártságot érvényesíti. Még akkor is, ha megjelenik a világ szépségének élménye is: „rácsodálkozom a világra / még így is szép”. A vers eredeti múlt idejét – „rácsodálkoztam a világra” – a dal jelen ideje teszi közvetlenebbé. A *Vers és napló*ban közölt versforma összevetése a dalszöveggel itt is tanulságos.⁶

Vers

A túrt és tiltott határán botorkálva
rácsodálkoztam a világra.
Még így is szép, így félszavakkal
félhomályban, ajtón lakattal.

Dal

A túrt és tiltott határán botladozva
rácsodálkozom a világra.
Még így is szép, ily félszavakkal
félhomályban, ajtón lakattal.

Mintha folytatná a gondolatmenetet az ötödik dal, amikor az öregkorról szóló versből, mint láttuk, a labirintusmetaforát kiragadva, a bennrekedést, a bezártságot teszi témájává. Az emlékszerű hatodik dal, az „Ami megmaradt...” mintha valóban már mindenben túl hangzana el. (Eredetileg ez a Károlyi Amy *A nyúl feje* című kötetében megjelent „Egy lélek idézése” című versciklus negyedik darabja.) Ez az a-b-c-a-c rímszerkezetű ötsoros vers hangulatában lehetne a dalcikluson belül akár epilógus is. Ám ezt a búcsúzó, visszatekintő verset követi még a záródal, egy japán haiku megzenésítése: Kobajasi Issza (1763–1828) verse Tandori Dezső fordításában.

Mindenképp különösen hat az egyébként egységes dalciklust záró „idegen” költemény. Ugyanakkor Károlyi Amytól, a számtalan idézetből és reflexióból kialakított *Kulcslyuk-líra* összeállítójától cseppet sem idegen a más szavainak, gondolatainak, vesszorainak be- és elfogadása.⁷ A vers pedig, mint már a kezdődál

6 Kappanyos Andrásnak köszönöm a *Vers és napló* című Károlyi Amy-kötetben 1981-ben megjelent vers beazonosítását és ott közölt szövegét.

7 Károlyi Amy *Kulcslyuk-líra* c. kötete (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1977) nagyjából idézeteket gyűjt össze alkalmi sajtó szövegek beszúrával.

címénél is jeleztem, szervesen kapcsolódik a ciklushoz. A természeti kép – a Fudzsi hegy – ugyancsak rímel a nyitódal természeti képére, a közelebből meg nem határozott, vélhetően állóvízre: „virág a vízen”. Ugyanakkor a víz és hegy ellentétes képének a teljes passzivitás – „öntudatlanul” – és a teljes, ugyancsak önfeledt aktivitás és koncentráció ellentéte is megfelel. A záródal szövegválasztása egyúttal nem csak visszatalál a zártságból, a belső világból, illetve az ember alkotta környezetből a természetbe, hanem kulturálisan is váratlanul nyit. Weöres Sándor és Károlyi Amy intenzív távol-keleti érdeklődésével és élményeivel azonban nagyon is összhangban van a zeneszerző választása.

Az Op. 22-es ciklus címe: *Hét dal*. Bár Kurtág életműve telve van különböző mottókkal, szöveges idézetekkel, mégis sajátosnak hat, hogy a Károlyi Amy verseinek szentelt dalsorozatot egy japán haikufordítás zárja. Különösen olyan további ciklusokra gondolva, mint a közvetlen előtte és utána keletkezett *Truszova* (Op. 17, 1980), a *József Attila-töredékek* (Op. 20, 1982) vagy a *Kafka-Fragmente* (Op. 24, 1987), melyek mind egyaránt „homogén” – egyszerűjű – szövegforrásra épülnek.

De mit is jelent az idegen versfordításnak a szövegválasztás szempontjából egyébként homogénnek tetsző hat dalhoz kapcsolása? S honnan jön a vers? E tömörségében, frappáns jellegében a többi kiválasztott szöveghez különben nagyon is jól illeszkedő haiku magyarul – méghozzá Tandori Dezső fordításában – J. D. Salinger egyik kisregényében, a *Franny and Zooey* második darabjában jelent meg először.⁸ Kobajasi Issza verse azonban itt nem az eredeti japán formát, hanem metrikus lejtéssel Salinger szövegének megfelelően az angol fordítást követi.⁹ A megzenésítés a verset nem innen meríti. Tandori később új, a haiku 5+7+5-szótagos szerkezetét hűségesen követő fordítást készített az 1981-ben – épp a komponálás idején – az Európa Kiadónál megjelent *Haiku versnaptár* számára, s a dal ezt a fordítást használja.¹⁰

De vajon miért fordult Kurtág Károlyi Amy verseihez? A szövegválasztáshoz nem várt dokumentumot őriz a Sacher Stiftung gyűjteménye, ahol a mű keletkezésének forrásait tanulmányozhattam.¹¹ A dalok kéziratai mellett fennmaradt ugyanis – ismeretlen, illetve azonosítatlan kézírással – egy szemelvénygyűjtemény Károlyi Amy verseiből. Az összesen 17 vers között megtalálható az 1., a 2. és a 6. dal szövege is.¹² Hogy a szemelvények vélhetőleg megzenésítésre javasolt szöve-

8 J. D. Salinger: *Franny és Zooey*. Ford. Elbert János, Tandori Dezső. Budapest: Európa, 1970, 174.

9 A *Zooey* fordításában olvasható vers így hangzik: „Ó, csiga / Mászd meg a Fudzsijamát / De csak lassan, lassan”. Tandorinak ez a korábbi fordítása egyértelműen szorosan követi az angol elbeszélésben olvasható szövegformát: „O, snail, / Climb Mount Fuji / But slowly, slowly” (ford. Reginald Horace Blyth). Cf. J. D. Salinger, *Franny and Zooey* (New York, NY: Penguin Books, 1983), 138.

10 „Csak lassan, szépen; / gondosan mászd meg, csiga, / a Fuji hegyét.” *Japán haiku versnaptár*. Ford. Tandori Dezső, vál., japán eredetiből magyar prózára ford. és az utószót írta Halla István. Budapest: Magyar Helikon, 1981, 37.

11 Itt mondok köszönetet mind a kutatási lehetőségért, mind válogatott dokumentumok másolatainak rendelkezésre bocsátásért Heidy Zimmermann-nak a Sacher Stiftung munkatársának, valamint Kocsis Gézőnek, az Alapítvány könyvtárosának.

12 Minthogy a többi vers nem került be a dalciklusba, nyilvánvaló, hogy ez a szemelvénygyűjtemény a Károlyi Amy-verseknek csak részben lehetett közvetlen szövegforrása.

gek lehettek, valószínűvé teszi a gyűjtemény összeállítójának két versnél is felbukkanó, lehetséges kihagyásra vonatkozó jelölése. A ciklusban nem szereplő, de a szövegválogatással nagyon is rokon „Két csend közt” című versnél ezt olvashatjuk:

[A jel [ti. a szögletes zárójel] tőlem van, nekem ez
már fölösleges, de azért
leírtam, mert a vers így van!] [sic]

A négysoros vers második két sorát javasolta kihagyásra a szemelvény összeállítója:

Kérdez és válaszol a csend
Egymásba hatol a két hallgatás
[Szemed tükrére inni ment
Két csend közt kormányozva
egy darázs]

A szövegjavaslat, ha nem tévedek, Csengery Adrienne-től származhat, s a kézírás alighanem az övé.¹³ Feltűnő, hogy a dalok német fordítását a sorozat kiadása számára ugyancsak Csengery Adrienne készítette, ami nyilvánvalóvá teszi a versek iránti különleges vonzalmát, illetve otthonosságát azok világában. Károlyi Amyval való közvetlen személyes kapcsolata pedig nyilvánvaló a *Kortárs* folyóiratban 1977-ben megjelent képriport alapján, mely a Weöres–Károlyi és a Moldován–Csengery házaspár közös erdélyi útját dokumentálta.¹⁴

A kéziratgyűjteményben azonban mégiscsak a zenei kéziratok a legfontosabbak, melyek meglepően gazdag lenyomatát őrzik a zeneszerzői alkotásmódnak. Különösen fontosnak tűnik a datálások kérdése. A *Hét dal* kiadott kottája – az 1987-es copyright-adatot kivéve – egyetlen dátumot közöl, az ajánlásét: „*Adrienne-nek 1982 I. 3-ra*”. Ezzel szemben a kéziratok egészen pontos keletkezési dátumokat rögzítenek.¹⁵ Meghökkenítő a zeneszerző szinte szisztematikus datálásaival szembesülni. Alig akad olyan kéziratoldal, mely valahol – olykor a lap bal felső sarkában, de többnyire a kettősvonal után – ne tartalmazna datálást. A kompozícióval való foglalkozás időpontjának rögzítése olyan – szinte „megszállott” – jelleget is ölthet, hogy nemcsak kézitról kézitra ismétlődhet ugyanaz a dátum, hanem, amennyiben az új leírás egyúttal átdolgozás, a datálás új időponttal, a „-tól” mellett gyakran változó „-ig” időmeghatározással egészül ki. Ehhez adódhat még egy vagy több további szögletes zárójelbe tett dátum, mely az adott dal lezárása

13 Egyelőre Csengery Adrienne-nel magával sajnos nem sikerült találkoznom. A kézírás azonosítását előbb Páldy Ágnes, majd pedig – Halász Péter közvetítésével – az énekesnő húga, Csengery Kinga volt szíves valószínűsíteni. Ezzel kapcsolatban érdemes idéznünk az énekesnő nyilatkozatát az akkor még nagyon hiányzó opera lehetséges szövegével kapcsolatban: „Külföldi útjaink során, férjemmel, Moldován Domokossal együtt, mindig szállítjuk neki [ti. Kurtágnak] az operalehetőségeket, azokat a darabokat, amelyekről úgy gondoljuk, esetleg rezonál rájuk.” Ld. Balázs: *Egy zeneszerző képmása*, 124.

14 Moldován Domokos: „Weöres Sándor és Károlyi Amy Erdélyben (képriport)”, *Kortárs* XXI/6. (1977. június), 926–929.

15 A kéziratok szisztematikus, akár „kényszeresnek” is mondható datálása a BMC-ben rendezett konferencián Dalos Annától elhangzott előadásban is szóba került. Az előadást követő vitában, úgy vélem, találón utalt Halász Péter ebben egyfajta szigorú, „protestáns” munkaerkölcs vélhető megnyilvánulására.

utáni újabb átdolgozás megtörténtének tényét, illetve eseményét – és persze időpontját – rögzíti.

A kéziratok különféle típusokba rendezhetők. Első ötletek, vázlatok, fogalmazványok, teljes leírások, tisztázatok, majd változatok találhatók köztük. A kéziratokon megjelenő datálások és az egyes dalok teljes leírásainál olvasható címzések ugyancsak kéziratípusonként változók lehetnek. Éppen ezért bizonyos formai sajátosságok (például a címfelirat, a költő nevének megjelenése, majd elmaradása) a kézirat kronológiai és koncepcionális helyét is segít meghatározni. Amíg például szerző és cím szerepel a kéziratokon, még bizonyára nincs szó kialakult – egy költő neve alá rendezhető – ciklusról. A ciklus alakulását éppen a költő nevének elhagyása jelzi, hisz az már a sorozathoz s nem az egyes dalhoz tartozik. Ugyancsak jelzi a ciklus formálódását a fokozatosan megjelenő számozás.

Fontos számításba vennünk, hogy egészen biztosan nem minden kézirat található meg a bázeli gyűjteményben. Egy kiemelt jelentőségű kézirat – a dedikációs példány – eredetije, melyet Csengery Adrienne kapott, s melyet a tanuláshoz és a próbákhoz bizonyára használt, érthető módon hiányzik. Ám annál érdekesebb az erről készült s a későbbiekben a zeneszerző által a dalok további finomítására használt fénymásolat (xerox-másolat). Többek között azt is e fénymásolat alapján tudhatjuk, hogy a sorozat valóban 6+1 dalként jött létre. A címlapon ugyanis jól látható, hogy eredetileg, az összeállítás pillanatában „Öt” Károlyi Amy-dalt tartalmazott, s a cím utóbb lett „Hat dal”-ra javítva. Ezzel szemben a záró „Ars poetica” láthatólag azonnal része volt a ciklusnak. Tehát az egyik Károlyi Amy-feldolgozásnak kellett – utólag, kiegészítésképpen – a ciklusba kerülnie. De vajon melyik lehetett ez a dal?

A darabok kronológiája világosan kirajzolódik a forrásokban található datálásokból: a zeneszerző elsőként a 3. és 5. dalhoz („Hol végződik...” és „Labirintus”) fogott hozzá (kezdődatumuk egyaránt 1981. május 18.), majd a 7. dal következett több mint fél évvel később (1981. december 27.). Ezt követte szoros egymásutánban az 1., a 2. és a 6. dal (1981. december 29.). (Aligha véletlen, hogy épp e három dal szövege található meg a kézírásos szemelvények között.) Úgy tűnik, ekkor merült föl a ciklus lezárásának lehetősége, hiszen öt Károlyi Amy-dal és az „Ars poetica” már készen állt, s a dedikációs példány címlapja eredetileg ennyit ígért. A 4. dal komponálásának kezdete ugyan szorosan követte az azt megelőzőket (1981. december 30.), ám lezárása láthatólag elhúzódott. Tehát a hosszabb 4. dal készült el utoljára. Az „Ars poetica”, mely már előbb része volt a ciklusnak, így még inkább a műve előadójának szóló külön személyes szerzői üzenetnek értendő.

Jó példa a kéziratok sokféleségének és sorrendjének értelmezéséhez a 3. dal („Hol végződik...”) néhány forrása. A legkorábbi kéziratokon, mint említettem, az 1981. május 18-i dátum szerepel. (Ezek a kéziratok egyébként a *József Attila-töredékek* forrásai között vannak.) A 3. dal kéziratán május 25-i dátummal egy továbbkomponált változat is található. További kéziratok ennek megfelelően bővítik az eredeti dátumot: 1981. V. 18–25. Később június 3-áig folytatódik szakaszosan a komponálás. Ezt a dátumot közli az a kézirat is, melyen először jelenik meg az alcím: *Korál (1. fakszimile)*.

Károlyi Amy: Hol végződik...?
[Kórel]

Lento
pp

Hol vég-zö-dik a hang, hol kes-dő-dik,

cimb.
pp

Ped

hol kes-dő-dik a csend

1981. II. 18-19

Halljam-e a mót a álmodó,
de ma már vélesem

archát a hűb.
ket fél óráján

Hol végződik a hang

1. fakszimile Kurtág: Hét dal, a 3. dal egyik korai formája, Bázél, Paul Sacher Stiftung, Kurtág-gyűjtemény, [6a] (© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest)

Ugyanez a kéziratlap más szempontból is figyelemre méltó. A lap egyébként üres alsó felén ceruzás szövegsorok jelennek meg, melyek segítségünkre lehetnek a szöveg konkrét forrásának azonosításában. A vers ugyanis, melynek mindössze záró sorpárja adja a dal szövegét, az itt idézett formában jelent meg az *Új Írás*ban „Transit” címmel:

Transit

Hallja még a szót az álmodó,
de már nem válaszol

arcát a hóba ejti
két fehér összeér

Hol végződik a hang,
hol kezdődik a csend?¹⁶

A versről és eltérő kötetbéli közléséről azonban tudnia kellett a zeneszerzőnek, máskülönben nem jelenne meg a dedikációs példányon a dal alcímeként a következő felirat: „[Sóhaj Toldalagi Pálért]”. Valójában ugyanis ezzel a címmel került be egy valamivel hosszabb vers részeként, s apró, de jelentős szövegeltéréssel – „Hol végződik a *száj* / hol kezdődik a csend?” – a megzenésített sorpár Károlyi Amy *A nyúl feje* című kötetébe.¹⁷

A ciklussá szervezés gondolatának állomásaira elsősorban a dalok címzésének tartalma és formája alapján következtethetünk. Habár a kiadásban a címlapon közölt alcím tisztázza a vegyes szerzőséget: „Dal Károlyi Amy verseire és Ars poetica (Kobayashi Issa – Tandori Dezső)”, az egyes daloknál a cím alatt mégis mindenütt megjelenik a költő neve. Ezzel szemben a dedikációs példányon az egyes daloknál csak cím szerepel. Az utolsó dal pedig sorszám nélküli, vagyis sajátos idegenségét – egyúttal különleges státuszát – ez is kiemeli, akárcsak a horatiusi cím. A kiadásban azonban, ahol logikus módon besorolódik a ciklusba, és 7-es számot kap, a záróvers e különleges státusza végül már jelentős mértékben elmosódik.

A ciklus végleges kialakításával egyértelműen 1981 decemberének végén foglalkozott a szerző. Ekkorról datálódik a 7. dal kezdetének önálló vázlata. A kézirat ajándékozására 1982. január 3-án, Csengery Adrienne 36. születésnapján került sor. Ám a daloknak ez a változata még mindig átmeneti stádiumot képvisel, nem teljesen felel meg a dalsorozat kiadott műalakjának. A 7. dal esetében például a kezdet énekszólámát a szerző tovább alakította. Miközben a világos szövegtagolás, a gesztus, a hangok megszólaltatásának rugalmasan lejegyzett ritmusa mindvégig azonos marad, a konkrét hangmagasságok meglepően változékonyak, szinte tapogatva keresik helyüket. A legelső ötletet alighanem a szöveg sugallta: d-ről induló, 1:2 modellskálát alkalmazó emelkedő menet. Ez szerepel még a dedikációs példányon is. Egy későbbi (talán próbákhoz kapcsolódó 1983. augusztus-

16 Károlyi Amy: „Transit”, *Új Írás*, XIX/8. (1979. augusztus), 64.

17 Uő: *A nyúl feje*, 123.

tusi) revízió során azonban egyre inkább az f-ről induló, kis szekundokban mozgó-toporgó kezdés jut érvényre (2. kotta).¹⁸

A kéziratokban található efféle változatok mellett a legmeglepőbb tapasztalat mégis a különbség a kiadott mű kottájában közölt egyetlen, az ajánlás címzettjének szóló, az ajánlás aktusát rögzítő dátum és a kéziratokban található, láthatólag minden kompozíciós esemény időpontját rögzítő számtalan bejegyzés között. E különbség élesen megvilágítja a szerzői kézirat eltérő funkcióját. A sokféle változat dátummal való azonosításának természetesen fontos gyakorlati szerepe is lehet. Mégis mintha ezek a kéziratok – szemben a mű véglegesnek szánt, előadás számára közreadott kottájával – valami mélyebb, folyamatos párbeszédet folytatnának az idővel. Ezáltal is többek, teljesebbek és hitelesebbek a közreadott műnél. Keletkezésükben, alakulásukban – lezáratlanul, nyitottan – ugyanakkor létezésüket időponthoz kötve mutatják az alkotó, teremtő, gyakran keresgélő, ám keresgélésében mégis tévedhetetlennek tetsző gondolatot.

27 XII *p* Csak las - san, szé - pen;

1981 XII 27 *p. poco a poco augmentando al fine* Csak las - san, szé - pen;

1982 I 3-ra Csak las - san, szé - pen;

21 VIII a Csak las - san, szé - pen;

21 VIII b Csak las - san, szé - pen;

21 VIII c Csak las - san, szé - pen;

21 VIII d Csak las - san, szé - pen;

21 VIII f!! Csak las - san, szé - pen;

EMB *p poco a poco augmentando al fine* Csak las - san, szé - pen;

2. kotta. Kurtág: Hét dal, változatok a kéziratokban a 7. dal kezdetére,
(© Copyright by Universal Music Publishing Editio Musica Budapest)

18 A sejtést, hogy próbákhoz kapcsolódhat a dal több lehetséges variáns formáját öltő revíziója, megerősíteni látszik Csengery Adrienne nyilatkozata Kurtág munkamódszeréről, vö. Balázs: Egy zeneszerző képmása, 121.

FÜGGELÉK

Kurtág György Op. 22-es dalciklusának kézirat forrásai a Paul Sacher Stiftung Kurtág György-gyűjteményében

A Sacher Stiftung Kurtág György-gyűjteményében őrzött kéziratok egyrészt mikrofilmen, másrészt – indokolt esetben – eredetiben tanulmányozhatók. A következő jegyzék mindkét módot figyelembe veszi, s igyekszik segíteni a kutatókat a források jövőbeli áttekintésében akár az eredeti, akár a mikrofilmek alapján. A számozás a feldolgozás menetét (eredetileg a mikrofilmkockák sorrendjét, egyúttal az eredeti kéziratok tárolási rendjét) tükrözi, ugyanakkor érvényesíti az eredeti kéziratok tanulmányozása során nyert kiegészítő ismereteket. Így a szögletes zárójelben megadott számozás egységenként halad. Egységnek tekintettem a fizikailag összetartozó elemeket, melyeket szögletes zárójelben [1]-től [22]-ig számoztam. Ezek lehetnek különálló lapok, kottaívek vagy kéziratmásolatokból ragasztgatással kialakított ívek vagy akár egy füzet. Az egységek egyes részeit a, b, c stb. betű hozzáadásával (pl. [1a]) azonosítom. A leírás a *papírtípust*, a *tartalmat*, az esetleges *címadást* és az adott kéziraton található akár többféle *datálást* adja meg. E legfontosabb információkat a leíráson belül kiskapitális vezeti be. A leírás a következő rövidítéseket és egyéb jelzéseket tartalmazza:

[1]–[22]: lényegében a kéziratokon belül elkülöníthető egységek mechanikus sorszámozása; ezekből [1]: kísérő dokumentum (feliratos boríték); [2]–[16]: autográf zenei kéziratok (vázlatok, fogalmazványok); [17]–[19]: fénymásolatok (autográf kottatisztázatokról készült fénymásolatok későbbi autográf ráírással); ebből [17a]–[17l]: füzetbe rendezett összeragasztott fénymásolatok; [20/0]–[20/9]: külön szabálytalan lapokon található válogatás Károlyi Amy verseiből; [21]–[22]: autográf zenei kéziratok a *József Attila-töredékek*, Op. 20, kéziratai között.

a, b, c, d: egy eredeti kottaív 1r, 1v, 2r, 2v oldala.

844 stb.: valamennyi háromjegyű szám a kéziratokat tartalmazó mikrofilm kockájának száma, eltekintve attól, hogy ott négyjegyű formában jelenik meg (0844 stb.), valamint kiegészítendő a mikrofilm számával (316), tehát: 316–0844 stb.

EMB-10, EMB-12, EMB-14: 10, 12 vagy 14 soros EMB (Editio Musica Budapest) márkajelzésű kottapapír ív vagy letépett/levágott lap (levél); a spirálozott kottafüzetből kitépett néhány lapot a leírásban külön nem rövidítettem; ezek 6 vagy 12 soros füzetekből valók.

r, v: recto, verso.

I. Vázlatok, fogalmazványok

- [1a] 844: PAPÍRTÍPUS: boríték, TARTALOM: címzés: kék golyóstoll
- [1b] 845: PAPÍRTÍPUS: boríték, TARTALOM: kézírás (autográf): fekete golyóstoll¹⁹
- [2a] 846: PAPÍRTÍPUS: EMB-14, 2v (a hátoldal üres), TARTALOM: 1. dal, 1. sziszt.: énekszólám, ossiákkal, cimbalomszólám üres, 2–3. sziszt.: a cimbalomszólám kezdete, új indítás (golyóstoll), 4. sziszt.: az énekszólám vége (ceruza)
- [3a] 847: PAPÍRTÍPUS: kitépelt lap egy 12-soros spirálfüzetből, r oldal (1 sziszt.) (hátoldal üres), TARTALOM: 1. dal
- [4a] 848: PAPÍRTÍPUS: EMB-12, 2r (vagy 1v), TARTALOM: 1. dal (valamint Op.20, 2. dal)
- [4b] 849: PAPÍRTÍPUS: EMB-12, 2v (vagy 1r), TARTALOM: 1. dal, DATÁLÁS: 1983 VI 1
- [5a] 850: PAPÍRTÍPUS: EMB-14, 1r (a hátoldal üres), összetartozó ív a következővel együtt, TARTALOM: 3. dal a)+b), DATÁLÁS: 1981 V 18 – VI 2
- [5d] 851: PAPÍRTÍPUS: EMB-14, 2v (a hátoldal üres), összetartozó ív az előző kéziratlappal, TARTALOM: 3. dal b)
- [6a] 852: PAPÍRTÍPUS: EMB-10, 2v (a kotta alatt ceruzás verssorok: Hallja még a szót[...]) (a hátoldalon csak egy G-kulcs), TARTALOM: 3. dal, DATÁLÁS: 1981 V 18 – VI 3, CÍM A FORRÁSBAN: Károlyi Amy: Hol végződik...?
- [7a] 853: PAPÍRTÍPUS: kitépelt lap 12-soros spirálfüzetből, r (hátoldal üres), TARTALOM: 4. dal, DATÁLÁS: I 4 1982, CÍM A FORRÁSBAN: Ajtón lakattal
- [8a] 854: PAPÍRTÍPUS: EMB-12 2v (hátoldal üres), TARTALOM: 4. dal, CÍM A FORRÁSBAN: 4 Ajtón lakattal...
- [9a] 855: PAPÍRTÍPUS: EMB-14 2v, ív része (a többi három oldal üres), TARTALOM: 4. dal, CÍM A FORRÁSBAN: 4 Ajtón lakattal...
- [10a] 856: PAPÍRTÍPUS: EMB-12 2v, ív része (a hátoldal üres, 1r a következő kép), TARTALOM: 5. dal, CÍM A FORRÁSBAN: Károlyi Amy: Labirintus
- [10d] 857: PAPÍRTÍPUS: EMB-12 1r, ív része (a hátoldal üres, 2v az előző kép), TARTALOM: Op.20, 2. dal, DATÁLÁS: 1981 V 18–25, CÍM A FORRÁSBAN: József Attila: Sokan voltak és körülvettek...
- [11a] 858: PAPÍRTÍPUS: EMB-12 2v, ív része (a hátoldal üres, 1r a következő kép), TARTALOM: 5. dal b)+a) (a)+b)-ről javítva), DATÁLÁS: 18–25 V 1981, CÍM A FORRÁSBAN: Károlyi Amy: Labirintus (Perpetuum mobile)
- [11d] 859: PAPÍRTÍPUS: EMB-12 1r, ív része (a hátoldal üres, 2v az előző kép), TARTALOM: Op.20, 2. dal
- [12a] 860: PAPÍRTÍPUS: EMB-12 2v, ív része (a hátoldal a következő kép, 1v a második kép), TARTALOM: 5. dal a)+b), DATÁLÁS: 1981 V 18–25, CÍM A FORRÁSBAN: Károlyi Amy: Labirintus (Perpetuum mobile)
- [12b] 861: PAPÍRTÍPUS: EMB-12, 2r, ív része (a megelőző kép folytatása), TARTALOM: 5. dal

19 A borítékon olvasható felirat Kurtág kézírásával: „levél Hamvas / Béláho[z] / Gyakran gondolok Rád, s többnyire / nem az értelemmel, hanem / a lényemmel, ahogy a kő emlék-/szik a vízre, mely időnként / hömpölygeti. Weor [=Weöres] 1946 I 14”.

- [12c] 862: PAPÍRTÍPUS: EMB-12, 1v, ív része (a hátoldal üres, az előző két képpel együtt), TARTALOM: 3. dal másolata (kék golyóstoll), későbbi változatok követik (fogalmazványyszerű írás, más kék golyóstoll), DATÁLÁS: 1981 V 18–25, később: V 18 – VI 2, CÍM A FORRÁSBAN: Károlyi Amy: Hol végződik...
- [13a] 863: PAPÍRTÍPUS: kitépelt lap 6 soros spirálfüzetből (a hátoldal üres), TARTALOM: 7. dal, DATÁLÁS: 27 XII [1981], CÍM A FORRÁSBAN: Kobayashi Issa: Csak lassan...
- [14b] 864: PAPÍRTÍPUS: EMB-12, 1v, ív része (a hátoldal üres, a következő két képpel együtt), TARTALOM: 7. dal, a+b, DATÁLÁS: 21 VIII [1981], CÍM A FORRÁSBAN: Ars poetica [Kobayashi Issa – Tandori Dezső]
- [14c] 865: PAPÍRTÍPUS: EMB-12, 2r, ív része (a hátoldal a következő kép), TARTALOM: 7. dal, c+d
- [14d] 866: PAPÍRTÍPUS: EMB-12, 1r, ív része (az előző két képpel, kottapapír fejjel lefelé), TARTALOM: 7. dal, f

II. Autográf tisztázat (hiányos)

- [15a] 867: PAPÍRTÍPUS: EMB-10 2v, ív része (a hátoldal a következő kép, a többi oldal üres), TARTALOM: 4. dal, CÍM A FORRÁSBAN: 4 Ajtón lakattal...
- [15b] 868: PAPÍRTÍPUS: EMB-10 2r, ív része (a hátoldal az előző kép), TARTALOM: 4. dal, befejezés, DATÁLÁS: 1981 XII 30 – 1982 I 9
- [16a] 869: PAPÍRTÍPUS: EMB-12 2r, ív része (a következő kép folytatása), TARTALOM: 4. dal, befejezés, DATÁLÁS: 1981 XII 30 – 1982 I 3 [1983 V 5 – VIII 23]
- [16d] 870: PAPÍRTÍPUS: EMB-12 1r, ív része (az előző kép előzménye!, fejjel lefelé használt kottalap), TARTALOM: 4. dal kezdete, CÍM A FORRÁSBAN: 4 Ajtón lakattal...

III. Autográf tisztázat fénymásolata (kézírásos kiegészítésekkel)

- [17a] 871: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14 (egyoldalas xerox másolat a következő másolattal összeragasztva), címlap, DATÁLÁS: 1982 I 3-ra., CÍM A FORRÁSBAN: 6 (eredetileg: 5) dal / Károlyi Amy versire / és / Ars poetica / [Kobayashi Issa – Tandori Dezső], énekhangra és cimbalomra op 22
- [17b] 872: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14 (egyoldalas xerox másolat az előző másolattal összeragasztva), TARTALOM: 1. dal kezdete, CÍM A FORRÁSBAN: 1 Lassan lassudan
- [17c] 873: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14, TARTALOM: 1. dal befejezése, DATÁLÁS: 1981 XII 29
- [17d] 874: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14, TARTALOM: 2. dal, DATÁLÁS: 29 XII 1981, CÍM A FORRÁSBAN: 2 Egyensúly
- [17e] 875: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14, TARTALOM: 3. dal, további változatokkal, DATÁLÁS: 1981 V 18 – VI 3; VÁLTOZATOK DATÁLÁSA: 83 VIII 21, 22 VIII, CÍM A FORRÁSBAN: 3 Hol végződik...? [Korál] / [Sóhaj Toldalagi Pálért]
- [17f] 876: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-10, TARTALOM: a 4. dal kezdete, CÍM A FORRÁSBAN: 4 Ajtón lakattal... [Túrt és tiltott]

- [17g] 877: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-10, TARTALOM: a 4. dal befejezése, DATÁLÁS: 1981 XII 30 – 1982 I 3
- [17h] 878: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14, TARTALOM: 5. dal a) +b) kezdete, DATÁLÁS: 1981 V 18–25, CÍM A FORRÁSBAN: 5 (eredetileg: 4) Labirintus (Perpetuum mobile)
- [17i] 879: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14, TARTALOM: az 5. dal b) befejezése
- [17j] 880: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14, TARTALOM: a 6. dal kezdete, CÍM A FORRÁSBAN: 6 (eredetileg: 5) Egy lélek idézése [4]
- [17k] 881: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14, TARTALOM: a 6. dal befejezése, DATÁLÁS: 1981 XII 29–30
- [17l] 882: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14, TARTALOM: 7. dal, DATÁLÁS: 1981 XII 27 / Adriennenek 1982 I 3-ra, CÍM A FORRÁSBAN: Ars poetica [Kobayashi Issa – Tandori Dezső]

IV. Autográf tisztázat másolati példánya (hiányos)

- [18a] 883: fénymásolat, xerox másolatokból összeragasztott ív része, a következő képhez tartozó hátlap, TARTALOM: utasítás a kottához
- [18b] 884: bejegyzéseket tartalmazó fénymásolat, EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14, a következő képen látható lappal összeragasztva (a kinyitott ív belső fele, verso), TARTALOM: 1. dal kezdete, CÍM A FORRÁSBAN: Lassan, lassudan
- [18c] 885: bejegyzéseket tartalmazó fénymásolat, EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-14 (a kinyitott ív belső fele, recto, ráragasztott hátlap üres), TARTALOM: 1. dal vége, DATÁLÁS: 1981 XII 29 [1983 V 5]
- [19b] 886: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-12, mely a következő lappal van összeragasztva, s együtt egy kottaívet alkotnak (hátlapja üres), TARTALOM: 4. dal kezdete, CÍM A FORRÁSBAN: 4 Ajtón lakattal...
- [19c] 887: EREDETI PAPÍRTÍPUS: EMB-12, mely a megelőző lappal van összeragasztva, s együtt egy kottaívet alkotnak (hátlapja üres), TARTALOM: 4. dal befejezése, DATÁLÁS: 1981 XII 30 – 1982 I 9 [1983 V 5]

V. Szemelvények Károlyi Amy verseiből (szövegkézirat, idegen kéz: Csengery Adrienne)

- [20] 888: fölragasztott cédulán TARTALOMra vonatkozó megjegyzés²⁰
- [20/1–9] 889–897: PAPÍRTÍPUS: különböző méretű, kivágott papírlapokon, írás mindig csak egy oldalon, kék golyóstoll²¹

20 Felirata: „op. 22 / Gedichten von Amy / Károlyi, darunter die / Texte von den / Lieder Nr. 1, 2, 6”.

21 A szemelvények a következő verseket tartalmazzák: „Lassan, lassudan” [=1. dal], „Stációk 6.”, „Egyensúly” [=2. dal], „Négy szó”, „Egy lélek idézése 4.” [= 6. dal], „Egy lélek idézése 6.”, „Motto a Kulcslyuk-líra 4. előtt”, „Két csend között”, „Prae és post”, „Hitelező”, „Domb”, „Védtelen”, „Szentencia”, „Viszonylatok”, „Tél”.

VI. A legkorábbi vázlatok és fogalmazványok a József Attila-töredékek forrásai közt

- [21d] 521(?): PAPÍRTÍPUS: EMB-12 (fejjel lefelé használva), a kottaív 1r oldala (az ív 2v oldalán op. 20, 2. dal, az 1v, 2r oldalak üresek), TARTALOM: 5. dal, töredék: az a) változat vége, a b) változat kezdete, vö. a szöveget: „fonál”, DATÁLÁS: 1981 V 18–25
- [22b] 534: PAPÍRTÍPUS: EMB-12 (fejjel lefelé használva), 2r, egy ív része (1v oldal a következő kép), TARTALOM: 3. dal első változata: fekete golyóstoll, második változat: kék golyóstoll, DATÁLÁS: 1981 V 18; változat: 25 V, CÍM A FORRÁSBAN: Károlyi Amy: Hol végződik...
- [22c] 535: PAPÍRTÍPUS: EMB-12, 1v, egy ív része (a 2r oldal az előző kép, az ív külső oldalain: op. 20, 5. és 6. dal), TARTALOM: 5. dal első változata: fekete golyóstoll, második változata: kék golyóstoll, DATÁLÁS: 1981 V 18, CÍM A FORRÁSBAN: Károlyi Amy: Labirintus

IRODALOMJEGYZÉK

- Balázs István: „Egy zeneszerző képmása – ahogy egy énekesnő látja. Beszélgetés Kurtág Györgyről Csengery Adrienne-nel”, *Mozgó Világ* 12/2. (1986. február), 119–125.
- Dalos Anna: *Ajtón lakattal. Zeneszerzés a Kádár-kori Magyarországon (1956–1989)* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- Japán haiku versnaptár.* Ford. Tandori Dezső, vál., japán eredetiből magyar prózára ford. és utószót írta Halla István. Budapest: Magyar Helikon, 1981.
- Károlyi Amy: *-talan, -telen.* Budapest: Magvető Kiadó, 1972.
- Károlyi Amy: „Labirintus”, *Kortárs* XVII/7. (1973. július), 1078.
- Károlyi Amy: *Kulcslyuk-líra.* Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1977.
- Károlyi Amy: *A nyúl feje.* Budapest: Magvető Kiadó, 1979.
- Károlyi Amy: „Transit”, *Új Írás* XIX/8. (1979. augusztus), 64.
- Károlyi Amy: *Vers és napló.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.
- Moldován Domokos: „Weöres Sándor és Károlyi Amy Erdélyben (képriport)”, *Kortárs* XXI/6. (1977. június), 926–929.
- Salinger, J. D.: *Franny and Zooey.* New York, NY: Penguin Books, 1983.
- Salinger, J. D.: *Franny és Zooey.* Ford. Elbert János, Tandori Dezső. Budapest: Európa, 1970.

ABSTRACT

LÁSZLÓ VIKÁRIUS

6+1 SONGS: GYÖRGY KURTÁG'S SETTINGS OF POEMS BY AMY KÁROLYI, OP. 22

A Hungarian translation of a Japanese haiku by Kobayashi Issa concludes a series of settings of aphoristic poems by Amy Károlyi (wife of the poet Sándor Weöres) in Kurtág's op. 22 song cycle for soprano and cimbalom. This last song bears the title *Ars poetica* which suggests that it might be regarded as of central importance within the series. My initial enquiry was intended to focus on the genesis of such an unusually "mixed" set. The article, however, is based on a first attempt at philologically evaluating the manuscript sources of the songs kept at the Kurtág collection of the Paul Sacher Foundation (PSS) in Basel. One conspicuous characteristic of the manuscripts is the surprising detail in dating both individual compositions and occasional revisions. Thus, in contrast to the published score, which is provided with a single date, actually a dedication to Soprano Adrienne Csengery – "for Adrienne, on 3 January 1982" – the manuscripts reveal, through repeated dating, the occasionally many layers of compositional work on each individual song. The earliest settings (nos. 3 and 5) were started in May 1981 and were further refined until early June. The rest of the cycle was composed in late December. The sources reveal that one of the Károlyi-settings (no. 4) was added after the set was first completed, rather than the *Ars poetica*, which was part of the concept. In addition to the evolution of the set, the variability of certain compositional details appearing in the successive sources of songs, especially in the vocal part, can also be startling. While the article tries to identify all the text sources of the poems, an Appendix presents a list of all sources of op. 22 in PSS. The article is dedicated to the memory of Julia Pestalozzi Kerpel.

László Vikárius is head of the Budapest Bartók Archives and editor-in-chief of the Béla Bartók Complete Critical Edition (G. Henle, Munich and Editio Musica Budapest, since 2016). He is also professor and programme director for PhD in musicology at the Liszt Ferenc Academy of Music. His PhD dissertation was published as *Modell és inspiráció Bartók zenei gondolkodásában* [Modell and Inspiration in Bartók's Musical Thinking] (1999). He edited with commentary the earliest autograph manuscript of Bartók's opera *Duke Bluebeard's Castle* (2006). Together with Vera Lampert, he was editor of the first published volume of the Bartók critical edition series, *For Children: Early Version and Revised Version* (2016). His monograph, *Cantata profana: Bartók's Sacred Bridge*, has been published in the "Studies in Musical Genesis, Structure, and Interpretation" series of Oxford University Press (2025).